

XX століття

Сергій Даниленко

АПОЛОГЕТИКА САКРАЛЬНОГО ІЗОЛЯЦІОНІЗМУ У БІЛОРУСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ СТАЛІНСЬКОЇ ЕПОХИ

У статті на матеріалі білоруської радянської поезії 30-х рр. XX ст. проаналізовано процес створення соціального міфу тоталітарної держави, заснований на апологетиці сакрального ізоляціонізму та комуністичного месіанізму.

Ключові слова: білоруська радянська поезія, соціальний міф, сакральний ізоляціонізм, комуністичний месіанізм.

Serhiy Danylenko. The apology for sacral isolationism in Byelorussian Soviet poetry of the Stalin time

The paper analyses the creation of a social myth of the totalitarian state in Byelorussian Soviet poetry of the 1930s based on the apology for sacral isolationism and communist messianism.

Key words: Byelorussian Soviet poetry, social myth, sacral isolationism, communist messianism.

З перших своїх днів Радянська держава продекларувала себе ідеальним суспільством, протиставленим “зіпсованій” і розтлінній решті світу й через це вимушеним вести з ним безкомпромісну боротьбу за своє існування. У цих обставинах есхатологізм, властивий комунізму, що оголосив війну “старому” світові пригноблення й експлуатації для побудови “нового” Царства Справедливості на землі, не міг не відобразитися в низці вражаючих метафор, що лягли в основу ідеології країни пролетаріату, який переміг.

Відразу по смерті Леніна в січні 1924 р. відбувся Другий з’їзд Рад СРСР, на якому були присутні всі провідні більшовики, за винятком Льва Троцького. Із траурними розмовами виступали Михайло Калінін, Надія Крупська, Григорій Зинов’єв. Після цього настала черга Сталіна, який виголосив свою легендарну “клятву”. У виступі, який будувався “за зразком катехізису”, Сталін, згадавши “паломництво до труни тов. Леніна” “десять тисяч і сотень тисяч робітників”, перерахував кращі якості Радянської влади: потужність партії, диктатура пролетаріату, спілка робітників і селян, союз республік і Комуністичний Інтернаціонал. Кожен період промови він завершував клятвою: “Йдучи від нас, тов. Ленін давав нам заповіт зберігати єдність нашої партії як зіницю ока. Присягаємося тобі, тов. Ленін, що ми з честю виконаємо і цю твою заповідь”. Водночас Сталін назвав країну “Величезною кручею”, яка непорушно стоїть серед “океану буржуазних держав” [7, 141].

Протистояння непорушної земної тверді й неоглядного водного простору було далеко не випадковим у вустах колишнього тифліського семінариста, бо в біблійській традиції саме вода втілювала смертельну небезпеку для людини, покинутої Богом: “А я с молитвою моею к Тебе, Господи; во время благоугодное, Боже, по великой благодати Твоей, услышь меня в истине спасения Твоего. Извлеки меня их тины, чтобы не погрязнуть мне; да избавлюсь от ненавидящих меня и от глубоких вод; Да не увлечет меня стремление вод, да не поглотит

меня пучина, да не затворит надо мной пропасть зева своего” (Псалтирь 68, 14-16). Тому саме з моря повинен явитися диявол у вигляді “звіра”, щоб воювати за часів Апокаліпсису зі святою раттю: “И стал я на песке морском и увидел выходящего из моря зверя <...> И отверз он уста свои для хулы на Бога, чтобы хулить имя Его и жилище Его и живущих на небе. И дано ему было вести войну со святыми <...>” (Откровение 13, 1-7).

“Океан буржуазних держав” – у цьому контексті цей вислів був достатньо прозорою для аудиторії сталінською метафорою ворожого “диявольського” оточення “рубінозоряного Єрусалиму”, оскільки згідно з “Одкровенням” Іоанна Богослова “<...> воды, которые ты видел, где сидит блудница, суть люди, и народы, и племена, и языки” (Откровение 17, 15) – народи, підкорені Римською імперією – “великой блудницей, сидящей на водах многих” (Откровение 17, 1). І народи ці повинні повстати супроти римського пригноблення, коли вони “<...> возненавидят блудницу, и разорят её, и обнажат, и плоть её съедят, и сожгут ее в огне; Потому что Бог положил им на сердце исполнить волю Его <...>” (Откровение 17, 16-17). Ось він, прообраз неминучої “світової революції”, війни світового пролетаріату проти влади “буржуазних держав”, тим паче, що сила “радянської скелі” полягає, за словами Сталіна, у “непорушній підтримці з боку робітників і селян всього світу” [7, 141].

З біблейських часів вода служила також утіленням земного, “цього” світу, несправедливого й недосконалого, з яким кожен справжній християнин хотів попрощатися, щоб з’єднатися з Богом у Небесному Царстві Божому. Тому Христос обіцяє зробити своїх апостолів, рибалок моря Галілейського, “ловцями людей” (“Євангеліє від Матвія...”, 4, 19), які словом Божим і власним прикладом звільнятимуть людей із “моря” гріховного земного життя. Пізніше ця думка втілилася в образі “корабля” Церкви, де церковна організація бачилась кораблем із праведниками в туманному ворожому морі, повному хижих риб, який пливе в “порт позбавлення” (*resp.* Царство Боже) зі святим Петром як рульовим, батьками церкви як веслярами, чернечими орденами як загонами Господа, із Христом при щоглі й Богоматір’ю при вітрилах [9, 275]. Схожість такого комуністичного “корабля порятунку”, “матросами” якого є радянські “паэты”, що “пяюць аб людзях и жалезе” й розуміють поезію як “барацьбы нашай класавай зброю”, малює у вірші “На варце” (1931) Михась Чарот: “Мы паэты – матросы лінкора, / Што плыве да сусветнай прыстані... / Хай хвалюецца, пеніцца мора, / На варце Кастрычніка выстаім”. І далі поет гранично чітко визначає кінцеву мету корабля, де “сусветная прыстань” – Комунізм, більшовицький аналог християнського “порту позбавлення”, Царства Божого, а море – земне життя, яке поки що не відповідає високому ідеалові: “Камунізм – наша светлая прыстань, / Мы плывём ў хвалях бурных жыцця... / Кроў у жылах ніколі не выстыне, / Калі ў сэрцы чырвоны сцяг” [8, 71].

Образ “комуністичного корабля” не знайшов подальшого розвитку в білоруській віршованій публіцистиці тієї пори, адже природна для християнства думка про принципову невідповідність повсякденного земного життя високому “небесному” ідеалу була принципово неприйнятна для більшовиків, що нібито вже побудували земне Царство Справедливості – досягли своєї кінцевої мети. Правда, для демонстрації поступального руху радянського суспільства по дорозі в Комунізм і правильності його стратегічного курсу Якуб Колас у вірші “Каманіну, Молокову і Слепневу” (1934) визначив, що “ленінські геній” “трымае стырно” “краіны Советаў” [4, 76]. Однак уже у вірші 1936 р. “Песнярам Советкай зямлі” він прагне з’єднати малопоєднане: творчу динаміку поступальної ходи вперед і монолітну статику догматичної ідеологічної рівноваги –

утілити дивовижну подібність “скелі із стерном”. Тому “Советы” “трымаюць стырно” “маналітнай краіны” [4, 108].

Метафора корабля, яка щільно співвідноситься з метафорою святого острова-скелі, котрий “так же господствует над бесформенным неприязненным морем, так же окруженный криком, ревом, звуком внешнего мира” [9, 276]. Острів – це упорядкований і безпечний для людини “Космос в уменьшенном виде, полный и совершенный, со сконцентрированной культовой ценностью” [9, 483]. Тому Сталін і використовує саме образ острова-скелі серед ворожого моря, оскільки корабель – лише достатньо небезпечний в усіх відношеннях засіб досягнення мети, а острів – уже сама мета, безпечний “порт позбавлення”, побудований генієм більшовиків земний пролетарський рай, де змучений світовий пролетаріат набуде вічного звільнення. До того ж наголошена статичність скелі-держави і є знаком її потужності, потужності і непорушності, заснованій на жорсткій дисципліні й догматичній ідеології.

У день похорону Леніна “Правда” опублікувала короткий переказ розмов із траурного засідання З’їзду Рад, проте з резюме промови Сталіна були повністю вилучені “релігійні” мотиви. Указувалося лише, що Сталін говорив про основні заповіді Леніна і про готовність ЦК партії наслідувати волю вождя. Загалом порівняно з іншими ораторами, промові Сталіна в газетному звіті приділено найменш уваги. У ті дні ніхто більше не згадав її у пресі, вона не була вміщена в жодну з тисяч брошур, що поширювалися масовими накладками [7, 142]. Найпопулярнішою й відомою була промова Григорія Зінов’єва, яку поклав Михайло Камиш в основу своєї поеми “Ленін” (1924).

Траурна промова Сталіна набула широкої популярності пізніше, коли була передрукована у складі зібрання його творів, і тоді вже слова нового вождя, “ясназорага” [5, 14] генія, набули абсолютної ваги, а тому підлягали цитуванню й осмисленню. Зразком такого “осмислення” є передусім поетична творчість Якуба Коласа, у віршах якого “скеля серед моря” стає наскрізним мотивом. Необхідно визначити ставлення білоруських радянських поетів до партійних документів як до текстів сакральних, що підлягають цитуванню в художніх творах. Ці цитати “освячують” художній текст авторитетом партії та її вождів, дають йому санкцію на існування як своєрідного релігійного гімну, “більшовицького псалму” – тексту теж по-своєму сакрального. Надзвичайно яскраво це виявилось у вірші Якуба Коласа “Чырвонасцяжнаму камсамолу” (1938), де з’являється образ “краіни-скелі” на чолі із грізним богом Третього Заповіту: “Краіна родная! Адна ты, / Адна ты ў свеце, як скала. / Твой чэсны сцяг высока ўзняты, / Як крыллі горнага арла. / І чуйна ты на варце міра / Стаіш, як грозны вартавы, / У бездань зрынуўшы куміра / І не схіляеш галавы. / А час праб’е, і голас брані / Пачуеш ты каля граніц, / Твае народы ўсе паўстануць / Гразою гнеўных бліскавіц” [5, 65].

Культове призначення подібного роду поезії, спрямованої передусім на прославляння сили й величі харизматичного військово-політичного вождя, “куміра”, що виник на місці раніше за “зрынутага” попередника, очевидно. Тому не викликає жодного здивування, що семантика й пафос “культурних” віршів сталінської епохи принципово не відрізняються від семантики й пафосу будь-якого іншого сакрального тексту подібного призначення. Так, згадані коласівські рядки практично без смислових спотворень можна переказати, наприклад, полум’яними рядками біблейського старозавітного пророка Ісаї, що оспівував праведний гнів Господа, який “поднимет знамя народам дальним, и даст знак живущему на краю земли, – и вот, он легко и скоро придет. Не будет у него ни усталого, ни изнемогающего; <...> Стрелы его заострены, и все луки его натянуты; копыта коней его подобны кремню, и колеса его как вихрь. <...>

И заревет на него в тот день как бы рев разъяренного моря; и взглянет он на землю, и вот тьма, горе, и свет померк в облаках” (Ісаія 5, 26-30).

Сонячна радянська “скеля” протистоїть старому “стомленому свету” (Якуб Колас “Гусцее над стомленным светам імгла...”, 1939): “Гусцее над стомленным светам імгла, / І тленню старэчаю вее. / Адна толькі наша краіна-скала / У іскрах світання ірдзее” [5, 14]. Однак “стомленасць” ця оманлива, оскільки враже “мора” несе із собою багато загроз і небезпек молодій державі, що розквітає у променях творчої праці під мудрим керівництвом кремлівського вождя: “Крывавай пенай плешча мора, / Зямля палощыцца ў агні, / І толькі нам ты, ясназори, / Разумнай працы дарыш дні” [5, 14].

Ніби морські “хвалі” йдуть ворожі “орды” з “усіх канцоў, граніц”, аби “рабочы стан сагнуць” своїм “жудасным разгулам” і “ўладу зноў вярнуць” хижацьким морським “прожарам-акулам” (“Да 15-й гадавіны Кастрычніка”, 1932) [4, 61]. Тому історія битви за “новий” мир – це історія героїчного походу крізь смертельний шторм, коли “бушавала мора з сілай нечуванай”, “вар’яцела мора, пеніліся хвалі”, а “змагары за Кастрычнік” “ішли напорна крокам нестрыманым”, “няспынна” вперед, де їх “вабілі <...> далі” світлого майбутнього (“Змагарам за Кастрычнік”, 1927) [4, 25].

Надзвичайно живописне втілення “морських” погроз і небезпек, “рык разъятранага мора” у вірші “Правадыру і настаўніку” (1939), в якому малюються образи апокаліптичного диявольського “звіра, що виходить з моря” (Откровение 13, 1) у баченні Іоанна Богослова: “Бушуе навокал мутнае мора, / І пеніцца ў беразе вал. / Дзесь намысел злосны спеляць пражоры, / Паўзучыя гады сыкаюць у норах, / І вые труслівы шакал. / Цямраная сіла свету старога / Сплятаецца ў чорны клубок...” [5, 22]. Ще більше конкретизується образ апокаліптичного “звіра” у вірші “Ворагам” (1927), в якому морські чудовиська – кровожерні “прислужнікі драпежнага Ваала” – біблейського бога хананеян, ворогів старозавітного Ізраїлю: “А вы, прислужнікі драпежнага Ваала, / Зноў вострыце загнутыя дзюбы, / І сліна пырскае з запененай губы: / Вам трэба кроў – крыві пралітай мала: / Ражном у горле вам сябрына наша стала, / Дзе самі ўладары – нядаўнія рабы” [4, 24]. Проте призначено було “хіснуцца лёсу Ваалаву”, бо “выпаў яго шчыт”, а його “навала” “разбілася <...> аб Ленінскі граніт” “скелі” радянської державності (“Да 15-й гадавіны Кастрычніка”, 1932) [4, 62].

Вождь Сталін зазвичай у цьому образному контексті втілюється як світило, під “снапамі” “іскрыстага святла” которого “узносіцца краіна, як скала, усё вышай і дужэй” (Якуб Колас “Роднай краіне”, 1938) [5, 78]; він докладає всіх зусиль, аби “узнесці над зямлёю, па-над цэлым светам / край наш грознаю скалою, сонцам-яснацветам” (“Радзіме і правадыру”, 1938) [6, 470]. Однак у вірші “Правадыру і настаўніку” Сталін сам “перетворюється” на непереможну “скелю”, на якій ґрунтується мирне щастя радянського народу, захищене ним від “прислужнікаў цемры і зла”: “Але няхай знаюць: марны заходы / Прислужнікаў цемры і зла, / Бо з намі ты, Сталін – воля народа. / На варце краіны, шчасця, свабоды / Стаіць твая постаць-скала” [5, 22-23].

Ця трансформація вельми показова. Так, надзвичайно збільшується онтологічний масштаб особи Сталіна, який сам, особисто (*resp.* містичне тіло), стає персоніфікацією “пролетарського раю” – подібністю того “каменю” (апостола Петра, “ключника” Раю), на якому Христос збирався будувати церкву свою, що “врата ада не одолеют ее” (Евангелие от Матфея 16, 18). Досі в більшовицькій публіцистиці метафора “скеля” поєднувалася лише з ім’ям Леніна. Сталося це 21 січня 1925 р. в першу річницю смерті вождя пролетарської революції, коли на траурному засіданні Микола Бухарін, “золоте

перо” партії, згадуючи різні епізоди із життя Леніна, сказав про нього: “<...> він стояв посеред усіх, як скеля свободи і упевненості в перемозі” [2, 117], являючись, за переконанням Якуба Коласа – “Ленінським гранітам”, об який “разбіваєцца” ворожа “навала” (“Да 15-й гадавіны Кастрычніка”, 1932) [4, 62]. Тому порівняння Сталіна зі “скелею” ставило його в один ряд із засновником радянської державності, створювала сакральний прецедент для осмислення величі його власної особи, визначала легітимну спадкоємність його влади.

Однією з визначальних рис метафори “скеля” є її монолітність й однорідність, які дають можливість з успіхом протистояти люті розлюченої стихії. Саме в цьому цей образ був надзвичайно прийнятний для втілення “єдності нашої партії”, котру “як зіницю ока” обіцяв зберегти Сталін у своїй “клятві” мертвому Леніну під час траурного засідання у грудні 1924 [7, 141], а також і для посилення соціальної солідарності всіх “небуржуазних” верств радянського народу взагалі. Подібне порівняння вже в 1925 р. робить Микола Бухарін у статті “Нове відкриття про радянську економіку або як можна згубити робітничо-селянський блок. До питання про економічне обґрунтування троцькізму”, коли визначає, що ворожі підступи троцькістів можуть знищити “робітничо-селянський блок, той гранітний фундамент, на якому побудована робоча держава, наш Радянський Союз” [2, 115].

Головним завданням комуністичної ідеології є саме максимальне посилення соціальної й національної інтегрованості суспільства під безумовним керівництвом авторитарного або колективного харизматичного виразника певної ідеї чи кола ідей. І в цих стосунках комунізм нагадує християнство, його образом “будинку на камені”, що міцно протистоїть “небесній воді” й потопу: “Итак всякаго, кто слушает слова Мои эти и исполняет их, уподоблю мужу благоразумному, который построил дом свой на камне; И пошел дождь <...>” (“Евангелие от Матвея” – 7, 24).

Засобами масового терору і пропаганди більшовики в короткий термін консолідували комуністичну партію та населення, що багато в чому зумовило подальшу перемогу над німецьким фашизмом. За допомогою звичної метафори саме на цю думку звертає увагу Якуб Колос у статті “Дзень добры, Радзіма!” (1944), коли пише: “Ленінска-сталінская дружба народаў – гэта тая непераможная сіла, тая скала, аб якую разбіліся мутныя хвалі чорнага фашизма з яго струхлелым, разбойніцкім “новым парадкам” [3, 3].

Відповідно, ця думка втілилась у вірші поета, коли він прославляє об’єднані “народы Расіі”, що як “скалы паўсталі” на шляху ворогів у час випробувань (“Смерць разбойнікам”, 1941) [4, 247], бо ж “рэспублікі нашы – скала”, якій “сілу <...> дружба дала”, “з’еднанасць совецкіх народаў” (“Народам СССР”, 1937) [4, 137].

Непорушна єдність радянських людей є необхідною умовою побудови їхнього сталевого “змаха” – країни. Вони, подібно до старозавітних будівельників, вирішили “построить себе город и башню, высоко до небес <...>” (Бытие 11, 4), бо ж “один народ, и один у всех язык” (Бытие 11, 6). Проте не Христів “будинок на камені”, але богоборчу “вавілонську башту”, пам’ятник людській гордині та самовпевненості, призначено було звести під кривавим знаком рубінової зірки і “сталінскага сонца”, аби ожила мрія нового “царя Вавілонського”, який “<...> говорил в сердце своем: взойду на небо, выше звезд Божиих вознесу престол мой, и сяду на горе в сонме богов, на краю севера; Взойду в высоты облачныя, и буду подобен Всевышнему” (Исаия 14, 13-14). Тому “разсеял их Господь оттуда по всей земле; и они перестали строить город” (Бытие 11, 7-8).

А доки однією з очевидних прикмет “з’єднанасці” радянських людей була багатонаціональна Червона Армія, що, охороняючи “*скалу неприступную – нашу граніцу*” (“Радзіме і правадыру”, 1938) [6, 473], сама стає цією “*скалой*” (Якуб Колас “Чырвоная Армія”, 1938): “Чырвоная Армія – гэта скала, / Адвага герояў і зоркасць арла, / Ахова свабоды, як меч і шчыт. / Чырвоная Армія гэта – граніт, / Жалезная воля і сіла зямлі...” [4, 39]. Червона Армія – “скала” “байцоў чырвонай раці”, що стоіць “усцяж граніц” краіні Рад із “маяком <...> слаўным Сталіным” (“Песня Кастрычніку”, 1935) [4, 99-100], є одночасно і славным наслідком моалітнай єдноті радянських народів та її надійним гарантом (“Сталін, партыя і народ”, 1938): “Армія наша – гордасць краіны, / Сіла надзейная, шчыт. / Партыя, ўрад наш – мы ўсе адзіны, – / Непераможны граніт” [4, 155].

Отже, одним із найпапулярнішых утілень ідеі сакральнага ізаляціанізму й куніністичнага месіанізму Радянскай дэржавы в білоруськай поетичнай публіцыстыці сталінскай эпохі став образ “скелі”. Вітокі цієї образнасці дэрмінуваліся як партійнымі дакументамі таго часу, так і класичнаю біблейскаю традыціяю, які для білоруських радянських поетів сталі пачатковымі пунктамі художняга осмыслення дійсності, що было одним з асновных паказніків спецыфікі саціальной міфатворчасці в радянскай таталітарнай културі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Біблія*. Кнігі сьвятаго пісаньня Старога і Новага Запавету. Кананічныя. У беларус. пер. – Мінск: Прынткарп, 2002. – 1534 с.
2. *Бухарін Н.* Избранные произведения. – М.: Политиздат, 1988. – 499 с.
3. *За шчасце* Беларусі. Вершы і апавяданні / Пад рэд. Я. Коласа. – Москва, Ленинград: Гос. изд. дет. лит-ры Наркомпроса РСФСР, 1945. – 198 с.
4. *Колас Я.* Збор твораў: У 7 т. – Менск: Дзярж. выд-ва БССР. Рэдакцыя мастацкай літаратуры, 1952. – Т. 2. Вершы. Апавяданні вершам (1917–1952). – 459 с.
5. *Колас Я.* Пад сталінскім сонцам. Вершы 1937–1939 гг. – Мінск: Дзярж. выд-ва пры СНК БССР. Рэдакцыя мастацкай літаратуры, 1940. – 172 с.
6. *Купала Янка.* Поўны збор твораў: У 9 т. – Менск: Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 1. Пераклады; Эпістальярная спадчына; Дарчыя надпісы; “Расейска-беларускі слоўнік”; Калектыўнае; Службовыя і асабістыя дакументы; Дадатак. – 686 с.
7. *Тумаркин Н.* Ленин жив! Культ Ленина в Советской России / Пер. с англ. – СПб.: Гуманитарное агенство “Академический проект”, 1997. – 285 с.
8. *Чарот М.* Выбранае. – Мінск: Юнацтва, 1982. – 222 с.
9. *Kopaliński W.* Słownik symboli. – Warszawa, 1990. – 512 s.

Отримано 19 серпня 2014 р.

м. Могильов (Республика Беларусь)

